

CONTINUITATE ȘI SCHIMBARE ÎN VIAȚA POLITICĂ A BUCOVINEI INTERBELICE

Ștefan Purici

Stăpânirea de 144 de ani a Monarhiei habsburgice în Bucovina și-a lăsat amprenta asupra tuturor laturilor vieții publice din această provincie. Autoritățile austriece au stimulat implantarea și dezvoltarea relațiilor moderne, capitaliste, în economia Bucovinei, au promovat continuarea integrării ei în schimbul de mărfuri general-austriac și cel european. În orașe s-a constituit, treptat, un strat al burgheziei bancar-industriale (în principal germani, evrei și polonezi), era în formare clasa de mijloc, caracterizată de o mare diversitate etnică. În pofida unui important progres de civilizație, sub aspect economic, Bucovina rămânea în urma altor provincii ale Austro-Ungariei, agricultura reprezentând principala ramură a economiei, iar ținutul fiind privit ca o "colonie" austriacă.

Pe de altă parte, în urma unor procese etno-demografice furtunoase, Bucovina a fost transformată într-un ținut multiethnic, în care națiunea politică dominantă a devenit cea germană. Fenomenul de imigrare ilegală, combinat cu politica de colonizare a ținutului, aflată sub controlul permanent al Administrației Bucovinei și Curții de la Viena¹, cât și cu procesele de asimilare etnică, au condiționat, către sfârșitul secolului al XIX-lea, predominarea numerică a ucrainenilor în partea de nord a ținutului și a românilor în cea de sud. Sub aspect cantitativ, însă, nici o etnie nu întrunea majoritatea pentru a se putea afirma pe plan social sau național-cultural, fără a ține cont de interesele conlocuitorilor. Limba română, care a fost recunoscută drept "limba țării" și respectată de administrația austriacă în primele decenii după anexare, a fost înlocuită treptat cu cea germană, devenită, de la începutul secolului al XIX-lea, limbă oficială a provinciei². Autoritățile habsburgice au acordat atenție aparte dezvoltării culturii, în mod special a celei germane, precum și instrucțiunii, atât în limba germană cât și în limbile celorlalte naționalități (română, maghiară, poloneză, ucraineană etc.). Evoluția firească a națiunilor, politica Habsburgilor privind stimularea concurenței între naționalități în conformitate cu principiul "divide et impera", au determinat afirmarea în forță a conștiinței naționale a românilor³, ucrainenilor, polonezilor bucovineni.

Ordinea constituțională a Monarhiei, întemeiată pe existența unor unități politico-administrative autonome cu largi competențe, depărtarea geografică de

centrul imperiului, calmul social relativ, toate acestea au condiționat afirmarea unor relații destul de relaxate între Bucovina și guvernul central, precum și dezvoltarea unei vieți politice originale. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în provincie activau mai multe partide și societăți politice românești, germane, ucrainene, poloneze sau internaționale (Partidul Social-Democrat care era, la rândul lui, constituit din secții naționale), însă nici o forță politică nu avea suficiente resurse și popularitate pentru a putea controla Dieta Bucovinei. Practic toate partidele împărtășeau doctrina regionalismului, îmbrăcată în haina "bucovinismului", însă fiecare formațiune politică o interpreta în felul său, urmărind propriile interese social-naționale. Varietatea curentelor și organizațiilor politice, multitudinea publicațiilor în limbile naționale și a asociațiilor culturale, particularitățile evoluției social-economice au înlesnit și stimulat dezvoltarea unei societăți civile destul de avansată.

Afirmarea mișcărilor naționale și presiunea popoarelor negermane asupra guvernului central, în primele decenii al secolului al XX-lea au contribuit la profilarea unui proces progresiv de delimitare națională a etniilor care populau Bucovina, fenomen care s-a materializat în mai multe transformări esențiale: divizarea învățământului popular în trei secțiuni – germană, română și ucraineană (1905); adoptarea unei noi legi electorale pentru Dietă (1909/1910); împărțirea provinciei în trei regiuni administrativ-lingvistice – 1. Sud: germano-românească, 2. Nord: germano-ucraineană și 3. Centru (Cernăuți, Storjineț, Siret): germano-româno-ucraineană; presiunile clerului și liderilor ucraineni privind separarea Mitropoliei Bucovinei în două episcopii – ucraineană și românească⁴ etc. Asemenea modificări ale ordinii existente pun în lumină acea mare presiune exercitată de naționalități asupra autorităților austriece, dar și tentativele Curții de Habsburg de a reorganiza Monarhia pe baze noi – naționale. Totuși înfrângerea Austro-Ungariei în Primul război mondial, dorințele popoarelor negermane de a-și crea propriile lor state naționale, poziția Franței și SUA au determinat dezintegrarea acestui imperiu central-european⁵.

În anul 1918, când a devenit evident faptul că Monarhia habsburgică nu va putea supraviețui în forma ei de până la război, elitele politice au început să dezbată și să elaboreze scenariile eventualei evoluții a evenimentelor, formulând planuri de federalizare sau confederalizare a Imperiului, cât și proiecte vizând organizarea în structuri statale independente. Un impact pozitiv asupra acestor dezbateri l-au avut cele "14 puncte" prezentate, la 8 ianuarie 1918, Congresului SUA de către președintele Thomas Woodrow Wilson. Referitor la situația din Imperiul dualist, punctul al zecelea stipula: "The peoples of Austro-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured should be accorded the freest opportunity of autonomous development"⁶. Interpretarea putea fi dublă, fie: "Popoarelor din Austro-Ungaria, a cărei loc printre celelalte națiuni (în sens de state – n.n.) noi dorim să-l vedem salvat și asigurat,

trebuie să le fie acordată cea mai largă posibilitate de dezvoltare autonomă", fie: "Popoarelor din Austro-Ungaria, al căror loc printre celelalte națiuni noi dorim să-l vedem salvardat și asigurat, trebuie să le fie acordată cea mai largă posibilitate de dezvoltare autonomă". Până la mijlocul anului 1918, Washingtonul a preferat prima varianta⁷, deoarece Austro-Ungaria era un subiect internațional, iar Antanta urmărea încheierea unei păci separate cu Habsburgii. Această opțiune a adversarilor Monarhiei dualiste, cât și situația internă din Austro-Ungaria canalizau dezbaterile politice în limitele stricte ale restructurării Imperiului și nu ale disoluției sale.

Pe de altă parte, trebuia să se țină cont de *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, dată la 15 noiembrie 1917 de către conducerea bolșevică, în care se proclama dreptul națiunilor din cadrul fostului Imperiu țarist la separare și constituire în state independente⁸. Faptul că, ulterior, Lenin și aliații săi nu vor permite aplicarea acestui principiu, nu poate minimaliza implicațiile sale asupra evoluției mișcărilor naționale din Europa Centrală, de Est și Sud-Est.

În ceea ce privește Bucovina, aceasta era disputată de români și ucraineni. Primii se întemeiau pe considerente istorico-naționale, ceilalți pe realitățile etno-demografice. Dezbaterile au fost puternic influențate și de anumiți factori externi. La 9 februarie 1918, între Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia, pe de o parte, și de Republica Populară Ucraineană, pe de altă parte, a fost încheiat Tratatul de pace de la Brest-Litovsk⁹. În plus, au fost semnate două documente secrete: *Protocolul secret între Rada Centrală și Austro-Ungaria privind constituirea din Galiția și Bucovina a unui stat separat în componența Imperiului austriac și Condițiile de constituire a statului ucrainian în componența Imperiului austriac conform acordului secret între Rada Centrală și Austro-Ungaria*. Primul document prevedea că "guvernul c. r. va transmite, nu mai târziu de 15 iulie 1918, Consiliului de Stat un proiect de lege în conformitate cu care partea Galiției orientale, populată de majoritate ucraineană, va fi separată de această țară a Coroanei și va fi unită cu pământurile Bucovinei într-o țară a Coroanei aparte". Celălalt contura condițiile în care urma să fie administrat Regatul Galiției și Volodimeriei cu voievodatul Bucovinei¹⁰.

Decizia Vienei va influența direct poziția liderilor naționali și desfășurarea evenimentelor în Bucovina pe parcursul anilor 1918. Oamenii politici ucraineni au fost însuflețiți de atitudinea lipsită de echivoc a guvernului austriac, făcându-i pe românii bucovineni să se situeze în defensivă. Totuși, când a sosit momentul decisiv, la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1918, marea parte a mișcării naționale românești, concentrată în jurul grupării "glasiste" și a lui Iancu Flondor, s-a pronunțat pentru unirea tuturor teritoriilor românești din componența Austro-Ungariei într-un stat național și, apoi, alipirea lui cu Regatul României¹¹. În pofida eforturilor liderilor ucraineni de a

împiedica unirea întregului ținut cu România, Conferința de Pace de la Paris a recunoscut dreptul Regatului român asupra fostei provincii a Coroanei habsburgice¹².

Pentru populația românească, care în timpul stăpânirii austriece reprezenta o minoritate națională și încă una din cele mai puțin curtate de Habsburgi în politica lor de menținere a unui cvasiechilibru între națiunile supuse, integrarea Bucovinei în cadrele României a deschis largi perspective de afirmare în toate domeniile vieții publice. În administrație, justiție, teatru de stat, universitatea de stat a fost introdusă în limba română. Pentru români au fost deschise larg ușile diverselor instituții în care, în perioada anterioară, putea pătrunde doar o mică parte dintre dâșii. Nu întâmplător, deceniile interbelice au rămas în istoria întregii națiuni române și a bucovinenilor, în particular, drept o perioadă de eflorescență culturală, înregistrându-se un însemnat progres economic, științific și al instrucției publice etc.

Victoria adeptilor ideii centralizării accelerate a Statului Român (Partidul Național Liberal, iar în Bucovina Partidul Democratic al Unirii, condus de Ion Nistor) și instituirea unui control puternic din partea autorităților centrale asupra administrației locale, împărțirea neproportională a resurselor bugetare între diverse zone ale țării, ignorarea experienței și a tradițiilor regionale, tentativele de a impune un model cultural unic – care nu era obligatoriu întru-totul mai bun decât sensibilitățile locale –, toate aceste fenomene suprapuse și combinate cu o "moștenire" autonomistă austriacă (în cadrul Dietei Bucovinei forțele politice românești aveau un cuvânt greu de spus) au generat o anumită reacție negativă a elitelor locale românești față de centru. Nu trebuie să uităm că unirea Basarabiei (9 aprilie 1918) și a Transilvaniei (1 decembrie 1918), s-a făcut cu înaintarea anumitor condiții politice, economice și culturale față de guvernul român¹³. Din motive de ordin internațional, bucovinenii (28 noiembrie 1918) și basarabenii (10 decembrie 1918) vor vota și, respectiv, revota unirea necondiționată, însă chestiunea în sine urma să fie soluționată. În plan practic, problema se reducea la alegerea între două modele de organizare a statului: centralizată sau descentralizată. Constituția de la 1923 și declarațiile liderilor PNL au fost pentru transmiterea unor drepturi cât mai largi structurilor administrative județene, în realitate însă capitala (guvernele liberale) a concentrat în sfera sa de competiție o gamă extrem de mare de chestiuni¹⁴. Această opțiune a centrului a determinat niște discuții politice și ideologice dure, uneori lipsite de sens, între oameni politici adepty ai diverselor modele de organizare a României Mari.

Democrația românească interbelică n-a fost perfectă și, din această cauză, minoritățile naționale au fost nevoite să ducă o luptă permanentă (cu succese schimbătoare) pentru asigurarea posibilității de exprimare a intereselor lor specifice cât și pentru păstrarea învățământului în limba maternă. Această situație s-a datorat faptului că, după sfârșitul Primului război mondial,

guvernele românești au fost nevoite să oscileze între două posibilități de asigurare a integrității teritoriale. Pe de o parte, România Mare – înconjurată de state nemulțumite de rezultatele războiului și de faptul că o parte din foștii lo supuși au nimerit sub administrația românească – putea deveni un stat viabil numai prin crearea unei societăți românești puternice pe calea eradicării particularităților regionale și anihilării sau minimalizării indentităților neromânești. Pe de altă parte, pentru a evolua în condițiile unei securități garantate sub aspectul independenței și integrității statale, România Mare era obligată să respecte prevederile tratatelor internaționale și să asigure drepturi politice și culturale pentru minoritățile naționale, riscând – în caz contrar – pierderea sprijinului primit de la Occident la Conferința de Pace de la Paris. Această predestinare geopolitică și culturală a noii României a determinat guvernele românești să realizeze o politică fluctuantă față de cetățenii de origine neromână, cu repercusiuni importante în zone multietnice precum Bucovina.

În pofida unor tensiuni în plan politic, în domeniul învățământului sau culturii între guvernul central și minoritățile naționale, acestea din urmă au avut posibilitatea să-și păstreze identitatea prin intermediul presei și literaturii în limba maternă, a bisericii, societăților culturale, muzicale, sportive și studențești, partidelor politice etc. De exemplu, după 1929, în orașul Cernăuți funcționau 103 societăți neromânești diverse¹⁵. Din 29 de publicații care apăreau, în anul 1926, în capitala Bucovinei, 11 (37,9 %) erau în limba română, 10 (34,5%) în germană, câte trei în ucraineană (10,4%) și idiș (10,4%) și două (6,9%) în poloneză. Tot aici funcționau 23 de tipografii și 2 litografii¹⁶. La începutul anului 1934, la Cernăuți, activau două teatre ucrainene care au realizat turnee în întreaga Bucovină și Basarabia. Piesele prezentate publicului purtau un caracter istorico-național ucrainean, propagându-se tradițiile populare, portul național, eroismul cazacilor zaporozieni în luptele lor pentru Ucraina purtate cu turcii, tătarii, polonezii, erau blamați trădătorii neamului¹⁷ etc. În plus, în localitățile rurale din Bucovina își desfășurau activitatea cercuri dramatice și coruri ale diverselor societăți național-culturale¹⁸. Adunările și serbările polonezilor, care se desfășurau în Casa Polonă – asemenea case naționale aveau toate minoritățile naționale în Bucovina –, erau inaugurate prin intonarea imnului regal românesc și a imnului național polonez¹⁹. Trebuie să menționăm că, de-a lungul întregii perioade interbelice – cu excepția câtorva luni după adoptarea legii despre limba în instituțiile de stat și publice în timpul instaurării regimului autoritar al lui Carol al II-lea – manifestările publice organizate de diverse societăți se desfășurau în limba naționalității respective²⁰.

Germanii bucovineni care, sub administrația austriacă, au reprezentat națiunea politică dominantă, în urma destrămării Austro-Ungariei și-au pierdut statutul privilegiat, devenind o minoritate națională. În situația confuză din toamna lui 1918 în fața lor au apărut câteva alternative: Polonia, Ucraina sau România. Analizând conjunctura internațională, mizând pe experiența istorică și

cântărind posibilele variante, germanii s-au pronunțat pentru unirea întregii provincii cu Statul Român după ce guvernul Bucovinei, în frunte cu Iancu Flondor, în ședința din 25 noiembrie 1918, s-a pronunțat în favoarea asigurării drepturilor și libertăților democratice pentru minoritățile naționale în România Mare²¹. La 26 noiembrie 1918, la Cernăuți, a avut loc Adunarea Națională a germanilor care a împuternicit pe Alois Lebouton să participe la Congresul General al Bucovinei și să voteze pentru unirea cu Regatul României²². Totuși, o parte a intelectualității, care nu a putut sau care nu a dorit să-și găsească un loc în noul stat – negerman – a preferat emigrația. Majoritatea celor rămași, însă, s-a încadrat în mod activ în viața politică, economică și culturală a României interbelice, părăsind Bucovina abia în anul 1940, în urma aplicării acordurilor germano-sovietice²³.

Pentru ucrainenii din Bucovina, sfârșitul Imperiului Habsburgic n-a însemnat modificarea statutului lor politic. Însă, dintr-o minoritate națională sprijinită, într-o anumită măsură, de autorități în calitate de contraforță a românismului bucovinene, ucrainenii bucovineni au nimerit în situația în care foștii lor rivali principali pe scena politică și socială a Bucovinei au devenit națiune titulară, pentru care ei constituiau un punct nevralgic important. Marea parte a intelectualității ucrainene din Bucovina a receptat cu nemulțumire decizia Conferinței de Pace de la Paris privind includerea întregii provincii în componența Regatului României. Rămași fără liderii lor politici care, la 10 noiembrie 1918 (în ajunul intrării armatei române în Cernăuți), s-au retras în Galiția, ucrainenii bucovineni n-au reușit să organizeze – așa cum au procedat germanii și polonezii – o delegație națională reprezentativă care să prezinte punctul lor de vedere la Congresul General al Bucovinei. Această poziție lipsită de certitudine, precum și concurența istorică între cele două națiuni în Bucovina au devenit premise pentru traducerea în viață a unei politici mai dure față de ucrainenii de către guvernele românești.

În pofida acestei situații nedorite, în întreaga perioadă interbelică elita politică și intelectuală ucraineană a luat parte la activitatea parlamentară, a activat în numeroase societăți național-culturale, partide politice, a editat publicații periodice și literatură în limba maternă, sprijinind și apărând drepturile constituționale ale conaționaliilor săi în cadrele României Mari. În anii '30, în partea de nord a ținutului s-a organizat, chiar, o mișcare naționalistă ilegală care avea drept obiectiv crearea unei Ucraine independente. Însă această mișcare a cuprins o mică parte a ucrainenilor bucovineni și ea nu a putut influența evoluția evenimentelor în sensul dorit. În anul 1940, intelectualitatea și liderii politici ucraineni, cu unele excepții, au primit cu ostilitate instaurarea comunismului și includerea părții de nord a Bucovinei în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, preferând să emigreze din țară sau să se stabilească la București și în alte orașe ale României.

Anul 1940 a însemnat momentul distrugerii tradiției culturale și a procesului de conviețuire interetnică specifică ținutului în secolele XIX-XX, iar Bucovina a încetat să existe ca o unitate geografică (cu excepția anilor 1940–1944). Vii au rămas doar amintirile și cunoscutul mit privind toleranța interetnică și interconfesională bucovineană.

¹ Vezi Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, 1774–1862. *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 152–182; Ștefan Purici, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848*, "Analele Bucovinei", II, 1995, nr. 2, pp. 360–367; Idem, *Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775–1848)*, "Glasul Bucovinei", I, 1994, nr. 3, p. 5–9; Constantin Ungureanu, *Procese migraționiste în Bucovina în perioada administrației militare (1774–1786)*, "Glasul Bucovinei", IV, 1997, nr. 3, p. 3–16.

² Pentru detalii: Gheorghe Moldoveanu, *Limba română în Bucovina în perioada guvernământului militar*, "Codrul Cosminului", serie nouă, Analele științifice de istorie ale Universității «Ștefan cel Mare», 1997–1998, nr. 3–4, p. 83–98; Ștefan Purici, *Statutul limbii române în Bucovina între anii 1775–1848*, "Glasul Bucovinei", I, 1994, nr. 4, p. 5–11.

³ Vezi Mihai Iacobescu, *op. cit.*; Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura "Hurmuzachi", 1998.

⁴ Marian Olaru, Ștefan Purici, "Bucovinism" și "homo bucovinensis". *Considerații preliminare*, "Analele Bucovinei", III, 1996, nr. 1, p. 10.

⁵ Pe larg, Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, traducere de A. Armbruster, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 600–620.

⁶ Cf. *The Final Draft of the Fourteen Points*, în *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 45, Princeton, p. 527.

⁷ *România în relațiile internaționale, 1699–1939*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 427.

⁸ Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918–1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 198–199.

⁹ Ю.І. Макар, Б.Ф. Білецький, А.П. Коцур, В.П. Коцур, А.І. Павко, *Історія України від найдавніших часів до наших днів*, Чернівці, 1988, с. 170–171; П.П. Припуляк, В.К. Демочко, *Брестський мир: зміст та наслідки, в питанні історії України. Збірник наукових статей*. Випуск 1, Чернівці, 1997, с. 167.

¹⁰ Textele acordurilor secrete austro-ucrainene vezi în *Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року*, Чернівці, 1990, с. 42–43; Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noembrie 1918. Studii și documente*, București, "Cartea românească", 1928, p. 76–77.

¹¹ Vezi hotărârile Constituantei Bucovinei, din 27 octombrie 1918, în "Glasul Bucovinei", 1918, 29 octombrie, p. 35–36; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente*, Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica Pompilia Moisuc, Chișinău, Editura Hyperion, 1995, p. 259–260. Descrierea evenimentelor ulterioare vezi la Radu Economu, *Unirea Bucovinei, 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 8 passim.

¹² Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *op.cit.*, p. 383–384; *Буковина: історичний нарис*, Чернівці, 1998, с. 226.

¹³ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente*, Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, Editura Hyperion, 1995, p. 215–216; *România–Documentele Unirii–1918, Album*, București, Arhivele Statului din România, Editura Fundației Culturale Române, 1993, pp. 88–89, 141.

CONTINUITATE ȘI SCHIMBARE ÎN VIAȚA POLITICĂ A BUCOVINEI

---

¹⁴ Damian Hurezeanu, *În căutarea aproapelui. Naționalitățile: abordarea liberală și național-tărănistă*, "Xenopoliana", V, 1997, nr. 1–4, p. 201–202.

¹⁵ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare ASRC), fond 38, inv. 2, d. 441b, f. 7–12.

¹⁶ *Ibidem*, d. 444b, ff. 33–33v, 35–36v.

¹⁷ *Ibidem*, d. 625, ff. 15v, 17–17v.

¹⁸ Vezi: "Чернівці", 1995, 3 листопада, с. 4

¹⁹ ASRC, fond 38, inv. 2, d. 625, f. 38.

²⁰ Ștefan Purici, *Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940 (II)*, "Analele Bucovinei", IV, 1997, nr. 2, p. 201–202.

²¹ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 noembrie 1918. Studiu și documente*, p. 158–159.

²² "Monitorul Bucovinei", 1919, 5 ianuarie, p. 4; Karl M. Reinerth, *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918–1928. Aus einer siebenbürgisch-sächsischen Sicht*, Thauer/Tirol, Wort und Welt Verlag, 1993, p. 47.

²³ Vezi Rudolf Wagner, *Die Umsiedlung der Buchenlanddeutschen vor 50 Jahren*, în Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Bd. I, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. 116–125.